

LA IODITZACIÓ DEL CATALÀ: D'UNA REVOLUCIÓ ROMÀNICA A UN FENOMEN PARTICULAR

Èlia FERNÁNDEZ-BELCHI
Universitat de Barcelona

1. FONÈTICA HISTÒRICA: DE L'INDOEUROPEISME DE LAUSBERG AL ROMANISME DE VENY

«Las condiciones y motivos del cambio fonético basados en razones de lingüística interna no son de subestimar. Pero no se puede negar la realidad y efectividad del cambio fonético basado en condiciones y motivos de lingüística externa». En efecte, no resulta «improbable el que circunstancias y condiciones externas a la lengua penetren hasta la zona de los sonidos.» (Lausberg 1965: 179). Com a fenomen lingüístic, doncs, el canvi fonètic està condicionat per les contingències inherents a tot espai d'ús. De l'acurada descripció d'aquestes mutacions formals, del seu origen i la seva regularitat, se n'encarrega la fonètica històrica, que viatja a la recerca de les relacions que un mot manté amb un seu estadi més antic, i de quines han estat les col·lisions —històriques o socials— que li han propiciat una transformació. D'una banda —escriuen Veny / Massanell (2015: 36-37)—, l'estudi etimològic ha de descobrir les lleis regulars «que han regit els grans canvis fonètics a partir de la llengua mare», i, de l'altra, ha d'endevinar «les nombroses motivacions analògiques que actuen en la llengua», així com les justificacions idiosincràtiques que no deixen d'aparèixer i multiplicar-se, atès el dinamisme de tota entitat lingüística.

Per tant, el canvi fonètic emergeix com un procés «en extremo complejo que se desarrolla, no en un espacio abstracto, sino en el habla concreta de hablantes concretos y de comunidades lingüísticas concretas.» (Lausberg 1965: 180). Cada vocable, doncs, ha realitzat una singular evolució, condicionada per unes raons espacials, cronològiques i socials específiques. La fonètica històrica pouarà per reconstruir aquesta evolució, amb una afilada paciència «per observar amorosidament els textos, les velles paraules i les velles construccions sintàctiques» (Colón 1997: 134). Així com farà atenció a la diversitat lingüística, ja sigui *diatòpica*, per tal com els dialectes són sovint, pel seu conservadorisme, estadis congelats d'evolució fonètica (divergents entre territoris, de manera que atresoren l'expansió de les novetats); o bé *lingüística*, perquè l'etimologia és la base d'on

parteixen les lleis fonètiques, i la comparació de formes de diferents llengües permet, fins i tot, reconstruir paraules no documentades, però que, sens dubte, van existir en llatí parlat.

La diversitat és, en definitiva, un «depósito lingüístico de experiencias humanas multiseculares que la lengua estándar ocultaba» (Veny 2012: 196) i que serveix de laboratori a la fonètica històrica per projectar llum sobre la travessia de les paraules, tant en el marc específic d'un dialecte a un altre, com en un de més ampli, d'una llengua a una altra.

I això mateix és el que assajarà de fer aquest treball sobre un fenomen d'àmbit restringit a determinades zones del català (la iodització tradicional), el qual s'abordarà des d'una perspectiva molt més àmplia: en relació amb els altres dialectes de la mateixa llengua, i com a un component més dins de la Romània i interrelacionat amb la resta del conjunt romànic.

2. INTRODUCCIÓ

Anomenem *iodització* un fenomen fonètic, paral·lel al de l'asturià central i occidental, que es dona en alguns punts de Barcelona, Girona i les Illes Balears, i que consisteix, d'una banda, a pronunciar [j] el resultat de l'evolució dels grups romànics *c'L*, *ly*, *g'L* (*paia* < *PALEA*, *poi* < *PEDUCULU*, *reia* < *REGULA*), i, de l'altra, a fer [ɰ] el resultat del llatí -*LL*- (*gall* < *GALLU*, *poll* < *PULLU*). Aquesta diferenciació, però, és parcial (no s'estén per tot el domini), per la qual cosa «una gran part del català continental no coneix més que la (ɰ) [ɰ] (*palla*, *poll*, *muller*, etc.)» (Veny 1978: 39).

Es tracta d'un fenomen parcialment en recessió, i, com a tal, d'un cas més, com molts d'altres en la història de la llengua, de confusió evolutiva de dos fonemes consonàntics que de primer tenien una pronúncia diferent.

3. LA PALATALITZACIÓ: LINGÜÍSTICA ROMÀNICA COMPARADA

«Bajo la etiqueta de *palatalización* se enmarcan algunos cambios que modifican radicalmente el sistema consonántico del latín en su evolución a las lenguas románicas» (Sánchez 2007: 245). En efecte, l'emergència de palatals en el món romànic és una revolució fonològica com no n'hi ha d'altra, i, en un marc més restringit, els processos de iodització no mereixen menys protagonisme.

3.1. EVOLUCIÓ PATRIMONIAL

Primerament, pel que fa als mots hereditaris (gran font documental, per tal com han evolucionat de forma ininterrompuda amb la llengua des dels orígens), cal prendre en consideració la diferència entre una Romània oriental, en què casos com -C'L- i -L[j]- donen resultats diferenciats i lluny del nostre interès d'estudi (d'unes rels com OCULU o FOLIA, l'italià gemina *occhio* i *foglia*; i el romanès fa *ochi* i *foaie*); i una Romània occidental, en què donen resultats convergents, interrelacionats i motivats per factors diversos: port. *olho*, *folha*; gall. *ollo*, *folla*; ast. *güeyu*, *fueya*; cast. *ojo*, *hoja*; cat. *ull*, *fulla* (però iodització: *ui*, *fuia*, o bal. *fua*); arag. *güello*, *fuella*; occ. *uèlh*, *fuèlha*; fr. *oeil*, *feuille*.

Dins d'aquest segon grup, hom pot establir —seguint Andrés (2013: 276)— dos grans blocs peninsulars per a l'evolució de les seqüències patrimonials -L[j]-, -K'L-, -G'L-, -T'L-, -P'L- intervocàliques. Per una part, el que hauria desembocat en [-ʎ-] (cat. *treballar*, aran. *traballar*, gall. *traballar*, port. *trabalhar*, mir. *trabalhar*, i arag. *triballar*) per diferents vies: en el cas de -L[j]- hi va haver una avantposició de la iod a la consonant, de manera que va palatalitzar la lateral immediata i, posteriorment, va ser absorbida per ella; en el de -K'L- i -G'L-, la primera implosiva es va relaxar fins a vocalitzar-se en una iod, la qual va fer l'efecte de l'anterior; finalment, les combinacions -T'L- i -P'L- van experimentar el mateix procés per equilibri del sistema. Es tracta, a més, d'una palatalització paral·lela a la que hi va haver en els grups llatins -NY-, -GN- i -NG- (INSIGNIA > *ensenyà*).

Per altra part, un altre bloc hauria obtingut resultats que, tot i ser també palatals, no són, en canvi, laterals. Aquest és el cas de les zones del català central i el balear que ens ocupen (*trebaiar*), així com de l'asturià (*trabayar*) o el castellà (*trabajar*). Aquí, -L[j]-, -C'L- i -G'L- van esdevenir [j]; les dues últimes per vocalització de la consonant velar (APIC(U)LA > *abeg'la > *abeyla > abeia).

En efecte, dins del segon bloc —les palatalitzacions no laterals—, s'han de distingir, d'una banda, l'asturià (que té com a solució majoritària [j] - [j]: *trabayar*); punts del català central i el balear ([j-]: *trebaiar*); i determinats dialectes portuguesos (Olivença: *fiio* 'filho, fill'; Açores: *paia* 'palha, palla'). De l'altra, el so castellà, fruit d'un major relaxament, esdevingué [-ʒ-] i s'ensordí ([-ʃ-]) per acabar velaritzant-se en l'actual [-x-]: *trabajar* (i, en extremeny i andalus, debilitant-se encara més, arribà a la [-h-] sorda o [-fi-] sonora de *trabahá*).

latín	gallport.		astleon.		cast. [x]	arag. [ʎ]	cat. [ʎ]	occ.
	port. [ʎ]	gall. [ʎ]	mir. [ʎ]	ast. [j] ~ [j]				aran. [ʎ]
ALLIU	<i>alho</i>	<i>allo</i>	<i>alho</i>	<i>ayu</i>	<i>ajo</i>	<i>allo</i>	<i>all</i>	<i>alh</i>
CĪLIA	<i>celha</i>	<i>cella</i>	<i>ceilha</i>	<i>ceya</i>	<i>ceja</i>	<i>zella</i>	<i>cella</i>	<i>celha, cilha</i>
COLEŌNE	<i>colhão</i>	<i>collón</i>	<i>colhon</i>	<i>coyón</i>	<i>cojón</i>	<i>collón</i>	<i>colló</i>	<i>colhon</i>
COLLIGĒRE	<i>colher</i>	<i>coller</i>	<i>colhir</i>	<i>coyer</i>	<i>coger</i>	<i>cullir</i>	<i>collir</i>	<i>cuélher</i>
CONCĪLIU	<i>concelho</i>	<i>concello</i>	<i>cunceilho</i>	<i>conceyu</i>	<i>concejo</i>	<i>conzello</i>	—	—
CONSĪLIU	<i>conselho</i>	<i>consello</i>	<i>cunseilho</i>	<i>conseyu</i>	<i>consejo</i>	<i>consello</i>	<i>consell</i>	<i>cosselh</i>
CURCULIO, GURGULIO	<i>gorgulho</i>	<i>gurgullo</i>	<i>gorgulho</i>	<i>gorguyu</i>	<i>gorgojo</i>	<i>curcullo</i>	—	—
FILIU	<i>filho</i>	<i>fillo</i>	<i>filho</i>	<i>fiyu, fiu</i>	<i>hijo</i>	<i>fillo</i>	<i>fill</i>	<i>hilh</i>
FŌLIA	<i>folha</i>	<i>folla</i>	<i>fuolha</i>	<i>fueya</i>	<i>hoja</i>	<i>fuella</i>	<i>fulla</i>	<i>huelha</i>
IŪLIU	<i>julho</i>	<i>xullo</i>	<i>júlio, julho</i>	<i>xuliu</i>	<i>julio</i>	<i>chulio</i>	<i>juliol</i>	<i>arc. julh¹</i>
APĪCŪLA	<i>abelha</i>	<i>abella</i>	<i>abeilha</i>	<i>abeya</i>	<i>abeja</i>	<i>abella</i>	<i>abella</i>	<i>abelha</i>
AURĪCŪLA	<i>orelha</i>	<i>orella</i>	<i>ourelha</i>	<i>oreya</i>	<i>oreja</i>	<i>orella</i>	<i>orella</i>	<i>aurelha</i>
CUNĪCŪLU	<i>coelho</i>	<i>coenllo</i>	<i>cuneilho</i>	<i>coneyu</i>	<i>conejo</i>	<i>coniello</i>	<i>conill</i>	<i>conilh</i>
FENŪCŪLU	<i>funcho</i>	<i>fiúncho</i>	<i>fenolho</i>	<i>fenoyu, cenoyu</i>	<i>hinojo</i>	<i>fenollo</i>	<i>fonoll</i>	<i>fenolh</i>
GENŪCŪLU	<i>joelho</i>	<i>xeonllo</i>	<i>zinolho</i>	<i>(xinoyu)</i>	<i>hinojo</i>	<i>chenullo</i>	<i>genoll</i>	<i>jolh</i>
LENTICŪLA	<i>lentilha</i>	<i>lentella</i>	—	<i>llenteya, lenteya</i>	<i>lenteja</i>	<i>lentilla</i>	<i>llentia</i>	<i>dentilha</i>
PEDŪCŪLU	<i>piolho</i>	<i>piollo</i>	<i>piolho</i>	<i>pioyu</i>	<i>piojo</i>	<i>pedullo, pegollo</i>	<i>poll</i>	<i>pesolh</i>
SPECŪLU	<i>espelho</i>	<i>espello</i>	<i>speilho</i>	<i>espeyu</i>	<i>espejo</i>	<i>espiello</i>	<i>espill</i>	—
UERMĪCŪLU	<i>vermelho</i>	<i>vermello</i>	<i>burmeilho</i>	<i>bermeyu</i>	<i>bermejo</i>	—	<i>vermell</i>	<i>vermelh</i>
COAGŪLARE	<i>coalhar</i>	<i>callar</i>	<i>coalhar</i>	<i>cuayar</i>	<i>cuajar</i>	<i>cuallar, callar</i>	<i>quallar</i>	<i>calhar</i>
REGŪLA	<i>relha</i>	<i>rella</i>	<i>reilha</i>	<i>reya</i>	<i>reja 'del arado'</i>	<i>rella</i>	<i>rella</i>	<i>relha 'gozne'</i>
TĒGŪLA	<i>telha</i>	<i>tella</i>	<i>teilha</i>	<i>teya</i>	<i>teja</i>	<i>tella</i>	<i>teula, tella</i>	<i>(teula)</i>
MŪTŪLŌNE	—	—	—	<i>moyón</i>	<i>mojón</i>	<i>mullón</i>	<i>molló</i>	—
UĒTŪLU	<i>velho</i>	<i>vello</i>	<i>bielho</i>	<i>vieyu</i>	<i>viejo</i>	<i>biello</i>	<i>vell</i>	<i>vielh</i>
MANŪPŪLU	<i>molho</i>	<i>mollo, monllo</i>	<i>manolho</i>	<i>manoyu</i>	<i>manejo</i>	<i>manullo</i>	<i>manoll</i>	<i>manolh</i>
POPŪLU, PLOPU	<i>(choupo)</i>	<i>(chopo)</i>	<i>(choupo)</i>	<i>(chopu)</i>	<i>(chopo)</i>	<i>(chopo)</i>	<i>poll, pollancre</i>	<i>(clop)</i>

*Quadre d'exemples extret de Andrés (2013: 277)²

1. En aranès el nom corrent per al mes de juliol és *junhsèga*.
2. Els exemples presents a la taula s'han reduït respecte de l'original d'acord amb els objectius d'aquest article.

*Mapa distribucional extret de Andrés (2013: 277)³

Són diverses les hipòtesis que la fonètica històrica ha plantejat per explicar els resultats no laterals: el castellà i l'asturià sembla que tenen el mateix origen ([dj] > [dʒ] per uns autors i [kj] per uns altres, del qual provindrien tant [x] com [j], respectivament); els documents catalans del XIII, però, al contrari que els de les llengües anteriors, distingien per escrit *ll* (pels derivats de *L-*, *-LL-*) i *yl* (pels de *L[j]*, *-K'L-*, *-G'L-*, *-T'L-*, *-P'L-*), cosa que ha d'indicar, veurem, alguna mena de contrast articulatori.

3.2. EVOLUCIÓ SEMICULTA

Les seqüències *-L[j]-*, *-K'L-*, *-G'L-*, *-T'L-*, *-P'L-* també «ofrecen resultados divergentes del patrimonial en una serie de voces que siguen una evolución semiculta, ya sea porque la evolución patrimonial se vio alterada o frenada, ya sea porque se introdujeron en la lengua tardíamente.» (Andrés 2013: 280). Això es manifesta per diverses vies: des de metàtesis consonàntiques (*ROTULU* > ast. *rueldu*, arag. *rolde*; *SPATULA* > cast. *espalda*), fins a palatalitzacions de diferent naturalesa (*CAPULA* > cast. *cacha*), caiguda de */-l-/* (port. *espádua*, gall. *espádoa*) o assimilacions de la implosiva a la lateral (aran. *espatla*, que en cat. alterna amb la forma palatalitzada *espatlla*).

3.3. GEMINADA -LL- INTERVOCÀLICA

La *-LL-* geminada intervocàlica llatina, que, a conseqüència d'un fenomen de reforç, va esdevenir en català (com en castellà i en asturià) una lateral palatal (*/-ʎ-/*: *CASTELLU* >

3. Aquest mapa ha estat realitzat gràficament per Andrés Menéndez Blanco, tal com indiquen els crèdits del llibre.

cast. *castillo*, cat. *castell*, ast. *castiellu*), presenta comportaments diversos a les altres romàniques: el gallec, el portuguès i l'occità, per exemple, simplifiquen en /-l-/ (ILLE > *aquela* 'aquella'); i l'aragonès central la conserva (BELLA > *bella* 'alguna').

4. IEISME HISTÒRIC EN ASTURIÀ I CATALÀ: LA HISTÒRIA DE DUES IODS GERMANES

Per acabar d'establir la necessària perspectiva romànica, ateses les semblances existents entre les zones dialectals assenyalades del català (central i balear) i l'asturià, es vol apuntar l'evolució d'aquesta palatalització concreta —la iodització— en totes dues llengües, d'acord amb Veny (1993). En ambdós casos, observa Coromines (1976) —seguint Fouché (1925)—, és probable que els grups -l[j]-, -c' L- i -g' L-, després de passar per una articulació /j/ o /jɫ/, s'haguessin deslateralitzat i arribat, finalment, a l'estadi /j/ actual (APICULA > ast. *abeya*, cat. *abeia*). La seqüència -LL-, en canvi, com s'ha assenyalat, hauria donat [ʎ] (ast. i cat. *llar*, *llàgrima*; però [ʂ] en algunes zones de l'ast. occ.). Vegeu, doncs, la diferència, en un exemple com:

FOLIA > ast. *fueya*; PEDICULU > cat. *poi*
FOLLE > ast. *fuelle*; PULLU > *poll*

Hi ha, però, determinades ocurrencies de iodització asturiana que no es donen en català. Un cas paradigmàtic és el del català *teula* (del llatí *TEGULA*), que «supone una evolución frenada de -g' L-; en este caso la [-g] implosiva se vocalizó en [-w]» per analogia (Andrés 2013: 279). O bé la palatalització de la l dels grups interiors secundaris: PAR(A)BOLARE > *parllar* (que sí que es dona, però, en el grup -rl- de la Baixa Ribagorça).

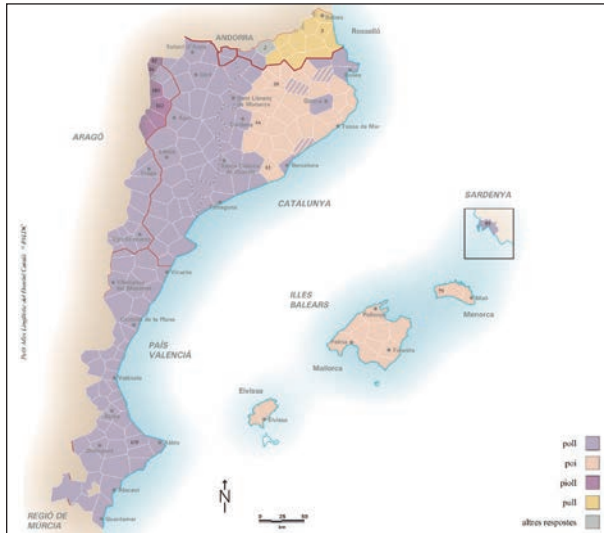
No perdem de vista aquests paral·lelismes, perquè els reprendrem en alguns punts del treball, quan ambdues llengües tornin a divergir (com passa amb el ieisme històric, que en català —i no en asturià— ha entrat en recessió, atesa la pressió del lleisme) o a abraçar-se (davant, per exemple, de la pressió del ieisme modern, per influència castellana).

5. UN PAS MÉS ENDINS: EL FENOMEN AL DOMINI LINGÜÍSTIC

5.1. PLANTEJAMENT I EXEMPLES

Des de la perspectiva particular catalana, entenem per *ieisme històric* —com s'ha avançat— un dels trets més destacats del consonantisme del català central (de forma territorialment parcial) i balear, pel qual adopten la forma [j] certs grups de sons etimolò-

gics (-L[j]-, -c'L-, -G'L-)⁴ que derivaren en [ʎ] a la resta del domini (CILIA > *ceia*). Així doncs, la lateral palatal s'inclou dins l'inventari fonemàtic d'aquests dialectes, en virtut de l'evolució de L- inicial i -LL- intervocàlica (LINGUA > *llengua*, CAPILLU > *cabell*), de manera que els parlants de l'àrea ioditzant distingeixen *poi* 'insecte' (< PEDUCULU) de *poll* 'cria de la gallina' (< PULLU) o *poll* 'pollancre' (< POPULUS).⁵

*ALDC, mapa 1539.

Igualment, n'és un exemple molt il·lustrador el cas de *llentilla* (LENTICULA > cast. *lenteja*, gall. *lentella*, fr. *lentille*, occ. i port. *lenticilha*), d'abundosa variació formal, com exposen Veny i Pons (2008: IV, 41): cat. occ. *llantilla* (per l'obertura d'e àtona inicial pròpia del dialecte), *llintia* (per assimilació de la tònica), *llentia* (per dissimilació i/o per iodització del grup -c'L-, amb les variants *lentia*, *llantia* o *llantiga*, aquesta última amb consonant antihlàtica), etc.

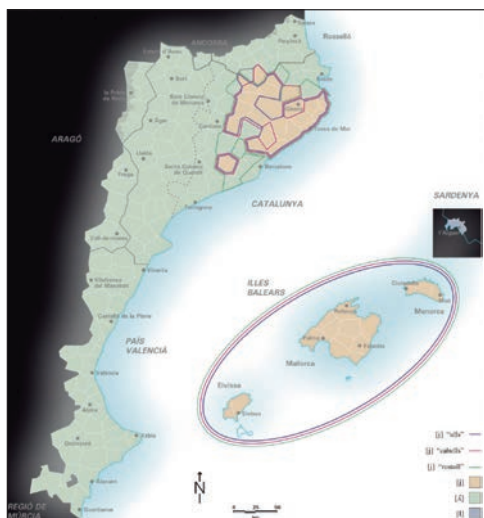
4. Afecta únicament aquests grups llatins. «Les pronúncies amb iod de mots com *llibre* o *cavall* no tenen res a veure amb el ieisme històric: responen a un problema idiosincràtic d'articulació que pot donar-se en parlants de qualsevol dialecte» (Veny / Massanell 2015: 144). Aquest nou fenomen s'apunxarà més endavant (vegeu 5.5).

5. A més de la forma normativa *poll* i l'històric *poi* del central i el balear, són assenyalables les evolucions *p[u]ll* del rossellonès (per tancament d'o tònica), *pol* de l'alguerès (per efecte de la despalletització final típica del dialecte) i la ponentina *pioll*, fidel a l'ètim i amb certa continuïtat respecte de l'aragonès i el castellà.

*ALDC, mapa 866.

També mereix atenció la comparació que Veny (*PALDC* 2007: I, 58) fa, al mapa següent de l'atles, entre *tancar els ulls*, *cabells* i *rostoll*, atès que permet apreciar com «la frontera d'aquest fenomen no és precisa car depèn del mot que es tingui en consideració». Efectivament, les isoglosses no sempre se superposen; l'últim dels casos ioditzats (*rostoi*), en ser un mot lligat a la vida agrícola, ocupa una àrea més àmplia, mentre que, en comparació, en els altres casos s'observa una decadència del fenomen (el germen de la qual s'especificarà a continuació).

*PALDC, mapa 19.

Finalment, no hem de descuidar un exemple com *tallar*, derivat de TALEARE i esdevingut TALIARE, de manera que a -L[j]- li passà allò que hem apuntat: la iod va palatalitzar la lateral ([jʎ]), que va absorbir-la (*ta[jʎ]ar*: documentat ja al XI al nord-est del Principat: «mei homes *tallant*»). En central i balear, però, com hem dit, el grup [jʎ] va esdevenir [j] (*ta[j]ar*; recollit el XIV en cat. or. peninsular «parayer» o, al XV, en indicis com «clovey»⁶ o en la sanció que en fan *Les regles d'esquivar vocables* (Veny 1978: 39-41)). A més, també es tracta d'un bon testimoni de la recessió del fenomen en català continental i de la seva vivacitat, en canvi, en el balear col·loquial.

*PALDC, mapa 1146.

5.2. TEORIES DE L'ORIGEN I NATURALES DEL FENOMEN

En línies generals, afirma Pons (1992: 12), en català actual el so líquid [ʎ] és fonamentalment el resultat de l'evolució dels grups següents: L-, -LL- (sons primaris del llatí), -C'L- (o -G'L-) i -L[j]- (grups secundaris o posteriors). Ara bé, des d'un punt de vista dia-

6. Testimoniatge promogut per la rima («dins lo clovey / l'avallana e·z altra ley») dins el *Testament* de B. Serradell.

crònic i diatòpic, la situació és molt més complexa: mentre que les dues primeres només han esdevingut laterals palatals, els tres darrers presenten dues solucions diferents ([ʎ], a una part del domini, i [j], amb una distribució dialectal «i especialment diastràtica⁷ difícil de precisar»).

5.2.1. *Badia i Margarit i Joan Coromines: el germen i les proves*

Pel que fa a l'origen de la diferència, Badia (1951: 206-207) —seguint Coromines (1976: 17-18)— afirma que a la llengua antiga coexistiren «dos matices [pronunciacions] de ʎ palatal correspondientes a los dos conjuntos de etimologías [-L, -LL-, d'una banda, i -L[j]-, -c'L-, de l'altra]», que «se han ido confundiendo, seguramente en épocas distintas, hasta coincidir hoy en ʎ [ʎ] única en la mayor parte del dominio», mentre que a la resta, un dels matisos (el del segon conjunt llatí: -L[j]-, -c'L-) «ha tendido a sustituir la palatización lateral por la central yeísta, y ha originado la pronunciación y [j] en determinadas zonas de los dialectos orientales.». Aquest fet justificaria el registre medieval d'una distinció ortogràfica per a les dues articulacions: *ll* o *l* per al primer grup (-L, -LL-) i *yl* (amb les variants *yll*, *ill*, *il*, *ly*, *li*) per al segon (-L[j]-, -c'L-). «La distinción, en estas zonas, entre ʎ e y arranca, pues, de la misma constitución de la lengua.».

5.2.2. *Lídia Pons: el procés*

La interpretació que fa Pons (1992: 13) sobre la duplicació dels sons líquids laterals del llatí pressuposa que l'aparició d'una nova modalitat articulatòria (la procedent de c'L- i -L[j]-), lleugerament més endarrerida que l'altra (-LL- i L-), va generar un reajustament del sistema; de manera que, «després d'una època més o menys llarga de coexistència de tres unitats fonològiques diferents —aproximadament apicoalveolar, àpico o predorso palatal i mediodorso palatal— per a tres orígens diferents», s'hauria produït cap al XIV una «reestructuració diversificadora». Una zona (la majoria lleista) es va decantar per la confusió entre les dues articulacions més endarrerides ([j] i [ʎ]) i, a fi de distanciar aquest nou so de la tercera lateral ([l]), va potenciar encara més el seu endarreriment ([ʎ] + [j] > [ʎ]). En canvi, a la zona ieista, la distinció entre els tres tipus va ser més persistent, i, per aquest motiu, va evitar la confusió per mitjà d'una doble mutació articulatòria: per una part, la modificació de la solució més endarrerida evitava la confusió entre les dues palatals ([ʎ] > [j]); per l'altra, la lateral es va endarrerir ([l] > [ʎ]) per distanciar-se de la líquida restant ([l]).

7. Relatiu a la variació sociocultural (per exemple, segons l'edat, el nivell d'instrucció o l'estima cap a la llengua).

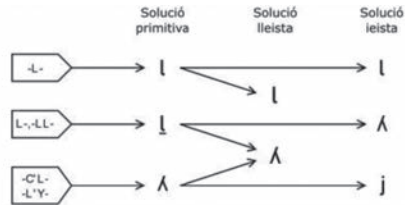

Figura 1. Lleisme i ieisme: etimologia. Adaptat de Pons (1992: 14), en què s'ha emprat el símbol [l], de l'AFI, per indicar un punt d'articulació intermedi entre els de [l] i [ɛ] (en la publicació original, simbolitzat [l]).

*Àrea geogràfica i evolució. Extret de Badia (1951: 207) i Carrera-Sabaté / Borràs-Comes (2022: 1).

5.3. ÀMBIT GEOGRÀFIC D'ACTUACIÓ: EVOLUCIONS PARTICULARS

Els límits del fenomen no són precisos, ja que les isoglosses corresponents a cada una de les opcions no sempre se superposen; en general, però, es considera que la iodització comprèn —actualment— les Illes Balears i algunes comarques del català central,⁸ tot i que s'hi manifesta de formes i amb distribucions diferents.

5.3.1. En balear

El *ieisme* històric és general i exclusiu en balear;⁹ de fet, assenyala Veny (1978: 41- 42), fins i tot s'hi ha enregistrat una iodització idiosincràtica procedent de -LL- llatina,

8. «Excepte, a la zona sud, l'Anoia, el Baix Llobregat, el Barcelonès i les altres comarques situades per sota d'aquestes, i a la zona nord queda exclosa l'Alta i la Baixa Cerdanya i una gran part de l'Alt Empordà» (Veny / Massanell 2015: 144).

9. Únicament «sonen amb [l] [ɛ], contra la llei general, *millor* < MELIORE, i alguns mots d'influència docta, com *batalla* < BATTUALIA (o potser provinent del gal·loromànic), *muralla* < MURALIA (a les illes el mot popular sempre ha estat *murada*), *perill* < PERICULU i *meravella* < MIRABILIA.» (Veny 1978: 41).

en un mot com *cabei* < CAPILLU (que perviu en balear i a la zona ioditzant del continental, potser «degut a la raresa del segment -ell»).

Una altra prova de la seva vitalitat és la tendència (ulterior a la iodització) del fonema [j] a afeblir-se i desaparèixer en molts dels contextos ioditzants (especialment en mallorquí i menorquí i de forma menys accentuada en eivissenc), cosa que no passa en cap de les pervivències centrals. Aquest fenomen d'eliminació sistemàtica es dona en situació intervocàlica si la semivocal entra en contacte amb una vocal palatal tònica ([véə]), amb una vocal tònica central ([páə]) o, fins i tot, velar ([fúə]); així com, en posició final, precedida d'una /i/, aquesta vocal tendeix a absorbir la palatal ([kuní], [fijs]).¹⁰

Això és d'aquesta manera pel fet que, a les Illes, la distinció [ʎ/j] «no va fluctuar en els inicis de la llengua catalana perquè era inherent als trets de la llengua colonitzadora i, per tant, constitucional» (Pons 1992: 21), de manera que s'ha mantingut fidel als orígens fins als nostres dies, i presenta una «completa coincidència entre isoglosses fonètiques i perímetre de l'arxipèlag» (Veny 1978: 45). Aquest fet s'explica, precisament, per la manca de pressió externa que li brinda el seu caràcter d'àrea isolada i lateral; àrees que, segons la *teoria de les àrees* de Bartoli, són les més conservadores d'estadis de la llengua superats a altres contrades (cf. Veny 1960: 180-190).

5.3.2. En català continental

En el dialecte central hi ha dues zones que són —per les raons ja ahludides i les que exposarem més endavant— de difícil delimitació: generalment, però, se sol assenyalar com a zona ieista «al Principat la compresa entre el Berguedà i el riu Llobregat, a l'Oest i Sud-oest, la frontera administrativa amb França —llevat de l'Alt Empordà—, al Nord, i la costa a l'Est i el Sud-est; resten, encara, algunes traces escadusseres del fenomen en punts del Solsonès, el Penedès i l'Alt Empordà.» (Pons 1992: 16).¹¹

En aquests indrets, el fenomen actua sempre (no cau com en balear), tret de davant d'*i* tònica, en què es manté [ʎ] per dissimilació, com és el cas de FILIU > *fill* o CUNICULU > *conill* (i no, com en balear, [fij] o [kuní]). Tanmateix, seguint Badia (1951: 209), en uns casos comptats s'ha estès la pronunciació ieista a tot el dialecte central (inclosa Barcelona), a causa de fenòmens com la dissimilació, si, en un mateix mot, coincideix amb una *l* o una altra *ll* (FILIOLU > [fijól] o [fiól], enfront de l'occ. [fiʎól]). L'autor també addueix la forma verbal *VOLEO > [búj] (enfront de l'occ. [búʎ]) com un cas de ieisme per homonímia, a fi d'evitar confusió amb BULLIT > [búʎ] (que, en procedir de -LL-, és més fixa).

10. De fet, es tracta d'un fenomen paral·lel al de l'asturià, en què [j] també pot desaparèixer en determinats contextos vocàlics: FILIU > *fiyu* o *fiu* 'fill', OUCULA > *oveya* o *ouvea* 'oveja', FOLIA > *fueya* o *fuea* 'hoja', TEGULA > *teya* o *tea* 'teja', etc.

11. De fet, Badia ja augurava aquest camí, quan, a la seva *Gramàtica històrica* (1951: 209), afirmava «podemos decir que son yeístas las cuencas de los ríos Ter y Llobregat, menos Barcelona y su comarca, pero hay que advertir que en algunas poblaciones importantes se nota la influencia de la *l* de la capital, aunque esta *l* no llega ni a las cercanías rurales de las poblaciones aludidas.».

Coromines (1976: 34), en canvi, postula que el darrer exemple experimenta un fenomen analògic isolat i *sui generis*, cosa que mostra el fet que aparegui també en zones no ioditzants: «Com que una *-lh* pronunciada i fóra cosa inoïda en gascò o rossellonès és, doncs, ben possible que» es tracti «d'una forma analògica de la primera persona de molts verbs forts i irregulars, abundants amb aquesta terminació sobretot en occità i el català pirinenc, i d'ús continu des del temps dels trobadors (*soi, hai, sai, vei, dei*): com a verb fort i semiauxiliar *voler* era propens a tals analogies». I Veny (1978: 43), tot i que té en compte les dues opcions, també considera més versemblant l'analogia.

Així és que, en relació amb el parlar de Barcelona (contigu a les àrees ioditzants), s'ha d'apuntar que avui és, paradoxalment, lleista; amb l'excepció, però, de les interpretacions particulars¹² ja apuntades (en mots com *ceies*, explicable per la freqüència del sintagma *les celles*, en el qual s'hauria produït fàcilment la dissimilació esmentada). A més, Veny (1978: 43) afirma que la funció dissimiladora de les laterals —que genera un desviament precisament cap a [j]— ha d'implicar, necessàriament, que a Barcelona «hagués existit —coexistit—, a l'Edat Mitjana, el corrent ioditzant, de nivell popular, vulgaritzant, al costat del «lleista», més elevat, més fi, més literari», de les classes altes. De fet, en tenim indicis: els *Quarters de la ciutat de Barcelona* (xiv) testimonien variants com «parayer», «mirayer» o «payer» (en què «el grafema *y* ha de representar necessàriament un so ioditzat»), així com ho fan diversos topònims «indicadors de la procedència dels homes d'armes, potser ja esdevinguts cognoms («Gabriel de *Corneyà*, Francesch de *Volpeyach*», etc.)».

Segons el romanista mallorquí, és aquest clima de fluctuació [j/l] segons nivells el que explica l'actual pervivència a la capital d'aquells mots isolats, cosa que corrobora, d'una banda, el fet que aquestes anomalies no es donin en occidental (fora de l'àrea històricament ioditzant), i, de l'altra, l'existència de mots catalans que, tot i contenir dues [ʎ], o bé no dissimilen (*llombrígol* < *ILLUUMBILICULU*), o bé dissimilen per altres vies (*llentilla* > *gentilla*). Per part meua, estic d'acord amb Veny (1978) i Pons (1992) —i no amb Coromines (1976)¹³— a considerar que la presència a la capital dels mots amb [j] és difícilment justificable només a partir d'una dissimilació, i que es deu, al contrari, a l'existència medieval a aquests indrets d'una regressiva iodització tradicional.

5.3.3. En rossellonès

El dialecte rossellonès desconeix la iodització històrica. Badia (1951: 210), però, influït per Griera (1921: 44), addueix l'exemple de *velleu* 'potser', que considera una ultra-correcció derivada de *veieu*, per afirmar que antigament havia existit, seguida més tard per una regressió que acabà imposant-hi la lateral palatal, un so comú al català i la llen-

12. Pompeu Fabra ja afirmava que «en algunes regions de Catalunya [referint-se a Barcelona] [...] han conservat una distinció més que nosaltres» (Fabra 1933: 810).

13. «Ara bé, s'ha dit molt repetidament que Barcelona havia pertangut a la zona de *y* per *yl*. Això és una afirmació errònia [...] la pronúncia *y* s'ha reduït sempre, en l'ús barceloní, al resultat de l'acció dissimiladora» (Coromines 1976: 32-33).

gua d'oc. A més, la confusió dels dos sons anàlegs també és compartida amb el veí aragonès, de manera que, fins i tot Coromines (1976: 19) considera comprensible que comarques septentrionals com el Rosselló tendissin molt aviat al lleisme. Tanmateix, avui se sap que la proposta d'ultracorrecció de Griera és errònia. En realitat, l'esmentada forma *velleu* prové de l'occità *be(n)lèu*, i la varietat rossellonesa queda fora de l'àrea ioditzant (Veny / Massanell 2015: 175).

5.3.4. Síntesi

En síntesi, mentre que, a hores d'ara, la iodització tradicional està, a les Balears, plenament estabilitzada (sobretot a Menorca, reduïda al grau zero), al Principat cal considerar-la, en general, com un fenomen decadent, que cada cop cedeix més terreny a la solució lleista. Aquesta recessió ha estat generada, especialment, per un focus de pressió intern que s'expandeix dels nuclis urbans cap a la ruralia. Això, juntament amb el fet que hi ha estat inestable des dels inicis i amb la no coincidència d'isoglosses, ajuda a comprendre la dificultat que adverteixen tots els estudiosos a l'hora de determinar-ne els límits (que no són, de cap manera, fixos).

5.4. UN TRET PARCIALMENT EN RECESSIÓ

Un cop determinada, doncs, la vivacitat de la iodització tradicional en balear i l'indiscutible declivi a què es veu abocada en zona peninsular, serà interessant analitzar els motius d'una tan marcada diferència.

D'una banda, a les Balears, on arribà amb els colonitzadors del XIII, ha estat decisiu el fet que, en contrast amb la situació recessiva, el fenomen s'ha mantingut sense connotacions de desestimació social: els parlants li mereixen una valoració neutra (ni positiva, ni negativa), i és justament aquesta consideració la base de l'estabilitat de la distinció entre [ʎ] i [j].

D'altra banda, la inestabilitat de la iod en el dialecte central ha estat, sens dubte, generada pel seguit de prejudicis socials que ha acumulat la pronunciació dialectal [j] al llarg de la història de la llengua. No s'ha d'oblidar que la connotació negativa ja coneix precedents medievals, a unes *Regles d'esquivar vocables o mots grossers o pagesívols* que va donar a conèixer Badia (1953)¹⁴ i que condemnaven les variants ioditzants («fiyol per fillol», «tayar per tallar, e mil semblants»). Aquesta valoració del xv, de fet, només ha anat en augment, cosa que es veu en les manifestacions actuals de consciència del fenomen, és a dir, en el cas dels parlants no practicants que «solen alludir als ieistes amb denominacions com «els de la paia a l'ui», «els de l'agúia¹⁵ al paier» o «els que trebaien i tenen canaia».» (Pons 1992: 22).

14. Obra sobre la qual es va tornar a ocupar en Badia (1999).

15. Pons (1992: 22) utilitza el mot *aguia*. M'he permès la llicència de transcriure *agúia*, amb accent gràfic, per facilitar la lectura.

És evident que la diferència de rendiment entre zones (i, per tant, la recessió progressiva del ieisme històric en central) està relacionada amb la subestimació que els parlants fan de la pronúncia dialectal, la qual, al seu torn ha estat ocasionada per diversos factors: el model cancelleresc primer i l'estàndard després, la pressió fonètica del barceloní i la subsegüent connotació de ruralisme i pes de la llengua escrita, l'escolarització, l'apogeu literari i els mitjans de comunicació.

Així, resulta importantíssim cridar l'atenció sobre la ciutat de Barcelona, un dels punts des dels quals l'ona lleista va fer via, per tal com al XIII ja havia adoptat la pronúncia moderna ([ʎ]) «i tant bon punt va ser apadrinada pel gran centre de la vida catalana [sobretot a partir del XIX], aquesta pronúncia es posà a guanyar terreny en forma constant» (Coromines 1976: 18), fins arribar a la majoria lleista que mostren les enquestes de l'ALDC (efectuades entre 1965 i 1975 amb informadors d'edat). L'opinió més estesa considera que factors extralingüístics foren els desencadenants que la ciutat, predominantment lleista però coneixedora de la iodització, adoptés uns nous hàbits articulatoris (a favor de [ʎ]), tret dels pocs vocables ioditzants testimonials (*vui*, *uial*, *tovaiola*, *ceies*, etc.).

En conseqüència, la gran capital catalana, centre de cultura per antonomàsia (que, tot i haver practicat antigament la iodització, es decantà finalment pel fonema lateral palatal —segons Veny (1978: 44)—, «prestigiats per la llengua literària i les classes altes, potser reforçats pels immigrants d'altres terres catalanes»), convertí el seu parlar en norma, i esdevingué un potentíssim focus difusor del canvi, de manera que va acabar desnivellant «el dualisme en benefici seu, servant de l'antiga situació algunes traces». La propagació fou paulatina: primer afectà la comarca i després les ciutats de més pes de l'àrea ioditzant (Terrassa, Manresa, Berga, Vic, Girona, etc.),¹⁶ que també farien de model de la seva rogalia.

Com passa en el cas de tot canvi lingüístic, la translació no fou instantània (calgué una fase de convivència) i, per això, abans de la substitució, els territoris passaren per un procés de distribució generacional de les variants tradicional i innovadora, segons el qual la gent gran i adulta tendiria a [j] o a l'aiguabarreig, mentre que els joves acollirien [ʎ]. Serien indicadors del procés de substitució, a més, l'aparició d'algun cas d'ultracorrecció (*atzagaiada* 'insensatesa' —de l'àrab *atzagaia*—, sentit sovint com a *atzagallada*), o la major resistència dels mots relacionats amb la vida tradicional ([sumájə] 'somalla', [réjə] 'rellà'). Aquests canvis representarien, en efecte, «la substitució d'un món agrícola-industrial eminentment rural per un món industrial i burocratitzat urbà.» (Pons 1992: 543).

16. «començant per les classes altes, i els comerciants en relació assídua amb la capital.» (Veny 1978: 44).

5.5. EL IEISME PER CONTACTE DE LLENGÜES

5.5.1. *Un nou ieisme d'influència castellana*

Malgrat que la iodització tradicional, com s'ha assenyalat fins ara, és un fenomen fonètic originat en l'etapa de formació de la llengua catalana, «al llarg dels segles [...] aquesta pronunciació ha estat pressionada per l'altra amb [ʎ] més general a la llengua comuna» (Pons 1992: 543), fins al punt que la pronúncia genuïna de les zones afectades ha entrat en recessió, a favor de la lleista, ateses les males connotacions que se li han atribuït.

Ara bé, l'estudiosa no deixa de destacar, tampoc, la naixent emergència, per recurrència d'una pronunciació forana, «d'una nova tendència ieista a les zones urbanes que afecta [ʎ] sigui quin sigui l'origen i la posició en què es troba dins dels mots.» (Pons 1992: 545).

Si hom compara tots dos processos, s'adonarà que aquest últim és de naturalesa molt distinta i que opera en sentit invers, guanyant terreny al lleisme i bandejant-lo a les zones perifèriques. Aquest darrer tipus, de fet, és el mateix que assetja l'asturià, domini on (tot i que ja conté com a solució predominant /j/) també s'està introduint amb força aquest últim ieisme modern, diferent de l'històric per tal com és producte del contacte de llengües i es dona en tots els contextos, independentment de quina sigui la procedència etimològica.

Un dels darrers estudis sobre aquest ieisme emergent d'influència castellana és el de Carrera-Sabaté i Borràs-Comes (2023), que reprèn aquest objecte d'investigació, trenta anys després de Lúcia Pons (1992), a un centre educatiu de Barcelona. Els resultats permeten observar un grau altíssim de «tolerància a les consonants [j] en un procés molt ràpid de substitució fònica de [ʎ] per [j]». La consonant [j] hi és acceptada sense cap mena de problema, independentment de l'origen etimològic, però amb influència de les «creences i actituds afectives i conatives» dels adolescents enquestats (és a dir, de les actituds cap al català que presenten i de l'ús que fan d'aquesta llengua).

5.5.2 *Un nou ieisme d'influència francesa*

Un altre tipus de ieisme modern és el del rossellonès, en el qual el bilingüisme amb el francès, llengua oficial anivelladora i que no conté la lateral palatal dins el seu inventari fonemàtic, també ha generat —en els parlants més influïts pel francès— l'aparició de /j/ en tots els contextos.

5.6. EL CURIÓS CAS DE *MAIORICA*

No podíem acomiadar-nos de la iodització sense visitar el curiós cas de *MAIORICA*, el qual ha presentat un problema seriós per a la teoria exposada. Tot i que la forma llatina no presenta cap lateral, els escrits antics registren ben sovint *Mallorca* (i no *Maylorca*) en

textos que no confonen els dos matisos que apuntàvem al principi, però la seva realització actual és amb [ʎ] i no amb [j] (és a dir, que l'evolució ha actuat antietimològicament).

Coromines (1976: 47-48) veu versemblant considerar-la una pronúncia mossàrab, ja que «els noms de lloc i mots mallorquins de data mossàrab presenten notablement /i/ i no pas y encara que vinguin de -LI-. Per exemple, Sóller, que es remunta a la base pre-romana *SULIAR. Tot i això, ell mateix afirma que, en realitat, encara es tracta d'un misteri.

Tanmateix, l'estudiós conclou amb la sospita màxima que, igualment com molts topònims protohispanics adoptats pels romans, després de molta dificultat per desxifrar-los, han resultat ser «llatinitzacions artificials i desorientadores» (LUCENTUM > *Alacant* fou, per exemple, un ètim fals), sota la forma MAIORICA podria amagar-se un nom indígena llatinitzat: «no sé si la forma pre-romana real i exacta d'aquest ètimon seria *MALIORICA o MALLO o MAGLO-; el que goso afirmar des d'ara és que no era la forma llatinitzada MAIORICA. Exactament com *Alacant* ve del pre-romà *LEUKANTO.». Ara bé, Joan Veny, segons he sabut per via personal, considera agosarada aquesta proposta i suggereix que l'origen d'aquesta pronúncia es troba en l'àrab *Mayurqa*, convertit en *Mallorca* per l'ús que en feien els colonitzadors (els quals formaven part de l'elit política i preferien el lleisme).

6. CONCLUSIONS

En suma, hem estat testimonis, en aquest petit recorregut, d'un dels molts fenòmens de palatalització que van revolucionar, no només el català, sinó tot el conjunt romànic, com a «llegat més ostensible de la inestabilitat del llatí vulgar». Es tracta, doncs, de canvis fonètics interrelacionats que s'expliquen els uns als altres i que «queden emmarcats no només dins la inestabilitat del català, sinó també dins la inestabilitat de la llengua mare de les llengües romàniques.» (Pons 1992: 543).

No es pot concloure d'altra manera, doncs, que recordant la màxima de Veny (1993: 27) que tot filòleg hauria de tenir com a principal en les seves recerques: «en Llingüística nun ye bono zarrase nes llendes de la propia llingua; hai que trespasar los finxos y faer comparances de la nuesa realidá cola d'otros espacios románicos.». De fet, això mateix és el que ha intentat fer aquest article, atès que, quan som en terreny insegur, no hi ha millor camí que l'obertura cap a les llengües germanes (i la riquesa interna), a fi de poder «procedir a comparacions que obren esclatxes de llum» sovint fructuoses (Veny 2006: 209).

7. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

ALDC = VENY, Joan / PONS, Lúdia (2001-): *Atlas Lingüístic del Domini Català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 9 vol. En línia: <<https://aldc.espais.iec.cat/mapes/volum-i/petit-atles-linguistic-del-domini-catala/>>.

- ANDRÉS DÍAZ, Ramón (2013): *Gramática comparada de las lenguas ibéricas*. Gijón: Ediciones Trea.
- BADIA MARGARIT, Antoni Maria (1951): *Gramática histórica catalana*. Barcelona: Noguer.
- BADIA MARGARIT, Antoni Maria (1953): *Regles d'esquivar vocables o mots grossers o pagèsivols. Unas normas del s. XV sobre pureza de la lengua catalana. III- Morfologia y sintaxis*, *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 25, p. 145-63. En línia: <<https://raco.cat/index.php/BoletinRABL/article/view/196633/269770>>.
- BADIA MARGARIT, Antoni Maria (1999): *Les Regles de esquivar vocables i «la qüestió de la llengua»*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- CARRERA-SABATÉ, Josefina / BORRÀS-COMES, Joan (2022): *Ieisme i lleisme a Barcelona: Trenta anys després de Lúcia Pons, Miscel·lània Lúcia Pons*, 2. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 271-302.
- COLÓN, Germà (1997): *Estudis de filologia catalana i romànica*. Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- COROMINES, Joan (1976): «Història de la confusió de dues parelles de consonants antigues: ç i ss; yl i ll», *Entre dos llenguatges*, Curial, p. 13-51.
- FABRA, Pompeu (1933): *Un curset de fonètica catalana*. En línia: <<https://ocpf.iec.cat/obres/09curset33.pdf>>.
- GRIERA, Antoni (1920): «El català oriental», *Butlletí de Dialectologia Catalana*, VIII, p. 1-34. En línia: <<https://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000464/00000070.pdf>>.
- LAUSBERG, Heinrich (1965): *Lingüística romànica*. Madrid: Gredos.
- PALDC = VENY, Joan (2007-): *Petit atlas lingüístic del domini català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 9 vol. En línia: <<https://aldc.espais.iec.cat/mapes/volum-i/petit-atlas-linguistic-del-domini-catala/>>.
- PONS, Lúcia (1992): *Iodització i apitxament al Vallès: interpretació sociolingüística i psicolingüística dels canvis fonètics*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- SÁNCHEZ MIRET, Fernando (2007): «Fonètica històrica», dins GARGALLO, José Enrique / BASTARDAS, Maria Reina (coord.): *Manual de lingüística romànica*. Barcelona: Ariel, p. 245-249.
- Veny, Joan (1959, 1960): «Paralelismos léxicos en los dialectos catalanes», *Revista de Filología Española*, vol. 42, p. 91-149, i vol. 43, p. 117-202. En línia: <<https://xn--revistadefilologiaespaola-uoc.revistas.csic.es/index.php/rfe/article/view/1010/1286>>.
- VENY, Joan (1978): «La iodització», dins *Estudis de geolingüística catalana* (2a ed.). Barcelona: Edicions 62, 1984, p. 39-47.
- VENY, Joan (1993): «Yeísmo histórico y tratamiento de /x/ en asturiano y catalán», *Lletres Asturianes* 50, p. 27-37.
- VENY, Joan (2006): «Contacte i contrast de llengües i dialectes», *Biblioteca Lingüística Valenciana* 30, València, p. 209.
- VENY, Joan (2012): *De geolingüística i etimologia romàniques*. Edició a cura de José Enrique Gargallo i Maria-Reina Bastardas. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona.
- VENY, Joan / MASSANELL, Mar (2015): *Dialectologia catalana. Aproximació pràctica als parlars catalans*. Barcelona / Alacant / València: Universitat de Barcelona / Universitat d'Alacant / Universitat de València.